

típusok kapcsán jól kirajzolódottak azok a tényezők, amelyek alapvetően befolyásolhatták azt, hogy az adott közszói elem magyarul vagy latinul áll-e a szövegben.

A dolgozatot záró, az elméleti, módszertani tapasztalatokat egy konkrét szócsoporthoz bemutató esettanulmány ugyancsak a földrajzi köznevek változási folyamatait illusztrálja azáltal, hogy egy eredetileg nem helyjelölő közszói csoport elemeinek (a halászóeszközök és az abból lett halászóhelyek megnevezéseinek) a szótörténetét mutatja be, nagy figyelmet fordítva azokra a jelenségekre, amelyek ezek szemantikai átalakulását motiválták. Ennek kapcsán egyrészt a 'halászóhely'-et jelentő földrajzi köznevek Árpád-kori oklevelekben való megjelenését vettem közelebből szemügyre, kimutatva a jelentésbeli változást motiváló tényezőket, s etimológiai, hangalaki, helyesírási és jellegzetes szóföldrajzi tanulságokat is megfogalmaztam velük kapcsolatban.

Munkám során a korai ómagyar kori földrajzi köznevek rendszerének leírását tűztem ki célul, valamint a jelenkori vizsgálatok tapasztalataiból kiindulva az említett időszak változási folyamatainak s az azokat befolyásoló tényezőknek a feltárására törekedtem. Mindeközben a jelenkori földrajzi köznévi állomány összetétele kapcsán is több megállapítást tehettem. Minthogy a földrajzi köznevek korai adatolhatóságuk és lokalizálhatóságuk révén a szóföldrajzi vizsgálatokra is kitűnő alapul szolgálnak, a kutatás elméleti és módszertani hozadéka más szócsoporthoz területei viszonyainak a hasonló jellegű feldolgozásában is segítséget nyújthat. A földrajzi köznévi állomány vizsgálatának következő – immár dolgozatomon túlmutató – fázisát azok jelenkori és történeti-etimológiai szótárának elkészítése jelentheti: egy ilyen kézikönyv ugyanis a földrajzi köznevek kutatását számos területen előremozdíthatja. Emellett persze a helynevek (régie és mai) gyűjteményei s azok etimológiai szótárai szintén további eredményekre vezethetnek a témakör újabb részleteinek és összefüggéseinek a megismerésében.

BÁBA BARBARA

Magyar Tudományos Akadémia – Debreceni Egyetem
Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport

**KÖTELES-SZŐKE MELINDA, A garamszentbenedeki apátság 1075. évi
alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata (Szempontok interpolált
okleveleink nyelvészeti vizsgálatához)**

Debreceni Egyetem, Magyar nyelv- és nyelvtudomány. Debrecen, 2013. 188 lap

Témavezető: TÓTH VALÉRIA. Opponensek: SOLYMOSSI LÁSZLÓ, SZENTGYÖRGYI RUDOLF
Védés: 2013. szeptember 25.

Doktori disszertációmban a garamszentbenedeki apátságot megalapító oklevél helyneveinek nyelvtörténeti, névtörténeti vizsgálatára vállalkoztam. Garamszentbenedek bencés apátságát I. Géza király alapította Bars vármegyében, a Garam mellett, alapító okmánya 1075-ből származik. Az oklevél írásbeliségünk korai időszakában keletkezett tehát, és körülbelül 250 helynevet tartalmaz. Az oklevél tulajdonneveinek és azok latin szövegkörnyezetének a nyelvtörténeti elemzését azonban megnehezíti az a körülmény, hogy a 11. századi hiteles oklevél nem maradt ránk. A nyelvészeti vizsgálatokhoz csupán az a 13. századi irat áll rendelkezésünkre, amelynek a 11. századi hiteles alapítólevelével az alapja

ugyan, de a 13. század folyamán beszűrt részeket is tartalmaz. Az ilyen filológiai státusú okleveleket interpolált okleveleknek nevezzük.

A témaválasztásommal azt igyekeztem igazolni, hogy ezeknek a magyar nyelvi elemeket olykor nagy számban tartalmazó, ám kronológiai szempontból bizonytalan okleveleknek is van helyük a nyelvészeti vizsgálatokban. Ennek megfelelően dolgozatomban legfőbb céljának azt tekintetem, hogy a garamszentbenedeki alapítólevél névanyagára támaszkodva megalapozzam egy új, speciálisan a kétes nyelvtörténeti forrásértékű nyelvemlékek feldolgozását segítő módszertan kidolgozását. A célkitűzésemhez igazodva disszertáciomban nem tértem ki az oklevélben szereplő valamennyi szórvány részletes bemutatására. A megközelítőleg 250 szórvány közül elsősorban azokat a tulajdonneveket, illetve szövegrészeket választottam ki, amelyeknek az elemzése a 11., illetve a 13. századi nyelvünkre jellemző állapotok feltárása mellett az interpolált oklevelek minél több tulajdonságát is a felszínre hozhatta.

A disszertáciomban elemzett neveket főként nyelvtörténeti kérdések szempontjából fogtam vallatóra, de több alkalommal a szórványok névtörténetére is tekintettel voltam. Ez utóbbi sokkal kevesebb bizonytalansági tényezőt rejt magában, mint az interpolált oklevelek neveinek nyelvtörténeti vizsgálata. A garamszentbenedeki alapítólevél eredetinek tekintett részeiben található helyneveket névtörténetüket figyelembe véve például egyértelműen a 11. századra datálhatjuk, míg nyelvtörténeti jellemzőik feltárásához csak egy igen nehéz és nagy körültekintést igénylő kérdés megválaszolása révén juthatunk el. El kell döntenünk ugyanis, hogy az interpolációt követő átírás eredményezett-e változást a hiteles oklevélben már szereplő szórványok lejegyzésében, és ha igen, akkor milyen mértékű volt ez a módosítás.

Az tehát, hogy az adott oklevélben szereplő helynevek kronológiai jellemzőit viszonylagos pontossággal meg tudjuk állapítani, nagy körültekintést igényel. Ebben a munkában nyújthat segítséget a társtudományok (főként a történelemtudomány és a diplomatika) eredményeinek a felhasználása, továbbgondolása is. Az oklevelek nyelvészeti feldolgozása általában sem térhet ki ezek elől, egy olyan oklevél elemzése kapcsán pedig, amely a hiteles mellett meghamisított részeket is tartalmaz, az efféle együttműködés nélkülözhetetlen és feltétlenül gyümölcsöző lehet. A történészek keze alól kikerülő kritikai kiadások határolják el ugyanis az interpolált oklevelek eredeti és utólag beszűrt, hamisított részeit, de az oklevél két (vagy esetleg több) kronológiai rétegén belüli különbségtétel már hangsúlyozottan a nyelvészeti kutatások feladata. Az interpolált oklevelek és a bennük lévő magyar vagy latinra fordított tulajdonnevek minél pontosabb feltárásához elengedhetetlen feltétel ezért a történettudomány és a nyelvtudomány közötti folyamatos szakmai párbeszéd.

Munkám négy nagyobb egységből áll. Dolgozatomban első fejezetében a magyarországi oklevélírás legfontosabb jellemzőit vettem sorra, bemutatva azt a környezetet, illetve hátteret, amelyben a garamszentbenedeki apátság alapítólevele íródott. Emellett a fennmaradt oklevelek nyelvészeti feldolgozásának a helyzetével is foglalkoztam ebben a fejezetben, illetve azt is ismerttettem, hogy milyen fő sajátosságok jellemzik az oklevelek között speciális helyet elfoglaló interpolált okleveleket.

A második fejezetben a garamszentbenedeki apátság, illetve az alapítólevél keletkezési körülményeit, továbbá az oklevél filológiai megítélését tárgyaltam. A garamszentbenedeki alapítólevél datálásaként három évszámot szokás feltüntetni: az 1075-ös dátum az eredeti oklevél megírásának az idejét, az 1124-es és az 1217-es pedig az 1075-ös irat

átírásának az éveit jelzi. Noha a 19. századtól kezdődően többen is foglalkoztak az oklevél filológiai kérdéseivel, ez ügyben hosszú ideig nem jutottak megegyezésre a szakemberek. Az oklevél szövegrészleteinek elemzésekor főképpen a szakirodalom legújabb eredményeire támaszkodtam, amely szerint a garamszentbenedeki apátság eredeti oklevele 1075-ben íródott, és a 16. század első éveiben még megvolt, napjainkra azonban csak az 1217. évi átírata maradt fenn. Ezt az átírást nem a jelzett időpontban, hanem évtizedekkel később, 1270 környékén jegyezték le, amit a 13. század első, illetve második felében megelőzött az oklevél hamis részekkel való kibővítése, azaz interpolálása is.

Disszertációm harmadik nagyobb egysége az interpolált alapítólevél nyelvtörténeti forrásértéke körüli problémákat járta körül. Az oklevélnek két kritikai kiadása is rendelkezésre áll a nyelvészeti vizsgálatoknak. A szlovák RICHARD MARSINA 1971-es kiadása után 1992-ben GYÖRFFY GYÖRGY is közzétette az oklevél szövegét. Az oklevél interpolált részeinek a kijelölésében ugyanakkor a két kiadás között jelentős eltérések figyelhetők meg. Az oklevél nyelvészeti elemzésekor én magam alapvetően a GYÖRFFY-féle kiadást vettem alapul, de szükség esetén az 1971-es kiadást is segítségül hívtam, illetve több kérdés tárgyalásakor figyelembe vettem a két munka egyezéseit és különbségeit is. Azt, hogy részletesen foglalkozzam az oklevél kritikai kiadásaival, az oklevél fennmaradási formája miatt éreztem szükségesnek: a nyelvészeti vizsgálatok szempontjából is kulcsszerepe van ugyanis annak, hogy egy-egy szöveghelyet milyen érvek alapján tartottak 13. századi keletkezésűnek a kritikai kiadások készítői.

Mivel az interpolált oklevelek hiteles részeinek, illetve az interpoláció során keletkezett szöveghelyeinek a nyelvészeti forrásértéke nem azonos, külön alfejezetben tértem ki az oklevél eredeti és interpolált szövegeinek és azok szövegkörnyezetének az elemzésére. Ez a vizsgálat kétségtelenné tette, hogy az oklevél hiteles részeinek magyar nyelvű elemeit sem lehet egységesen kezelni nyelvtörténeti szempontból. Az a tendencia rajzolódott ki ugyanis az oklevél elemzésekor, hogy az átíratot készítő az interpoláció során természetesen a hiteles részeket is átírták, s bizonyos neveket az átírat keletkezési korának megfelelően modernizálva jegyezték le, míg más neveket az eredeti oklevélben szereplő formában rögzítettek. Ami pedig az interpolált szöveghelyeket illeti, ezeknek az 1075. évi alapítólevélben is szereplő, hiteles részletektől való elkülönítésén túl a szövegek minél pontosabb értékelése érdekében az utólagos beszúrások között további megkülönböztetéseket is szükséges tennünk. Az interpolált szöveghelyeknek két fő típusát különítettem el: egyrészt a nyelvészeti aspektusból irreleváns, másrészt pedig a nyelvészetileg releváns interpolációk kategóriáját. Az irreleváns interpolációk csoportjába sorolok minden olyan utólagos beszúrást, amely nem tartalmaz (magyar nyelvű) helynevet. A releváns interpolációk közé pedig azok a beszúrások tartoznak, amelyek magyar nyelvű helynevek (vagy tágabban magyar nyelvű elemek) oklevélbe kerülését is előidéztek. Az utóbbi típust altípusokat elkülönítve elemeztem a munkámban.

Dolgozatom utolsó, negyedik fejezetében egyfelől két kiemelt jelentőségű határleírás elemzése kapott helyet. Az egyiket annak a Bars megyei területnek a megismerése céljából vontam vizsgálat alá, amelyen a 11. században felépült az apátság. Ez a leírás a 13. századi interpoláció következtében került bele az alapítólevélbe; a 11. században lejegyzett szöveg csupán annyit mondott a területről, hogy azt a Garam folyó szeli ketté. A vizsgálat megvilágította, hogy az a három falu, amely a későbbi *Garamszentbenedek* nevet viselő terület határleírása után van megemlítve az alapítólevélben, ugyancsak az apátság közvetlen környezetéhez tartozik. A másik elemzett határleírás (Ság birtoké) pedig azért lényeges

filológiai szempontból, mert szövegét az alapítólevélen kívül egy másik oklevél is megőrizte. Ez az 1338. évi oklevél ráadásul valószínűleg nem a 13. század második felében interpolált oklevél szövegét, hanem a 11. századi eredeti oklevelet írta át. Az interpolált oklevélnek az 1338. évi oklevél határleírásával való összevetése az interpolált okleveleknek olyan további jellegzetességeit hozta felszínre, amelyek az interpolált oklevelet önmagában vizsgálva rejtve maradtak volna.

A határleírások elemzése mellett ez a fejezet két igen bizonytalan eredetű helynévi szórvány, a *Huger* és a *Susolgi* nevek nyelvtörténeti vizsgálatához is újabb adalékokat kívánt nyújtani. Többen is foglalkoztak már ezekkel a nevekkal, az eredetüket, nyelvi jellemzőiket ugyanakkor mind ez ideig nem tisztázta megnyugtatóan a nyelvtörténetírás. A kérdés újbóli elővételét emellett az is indokolja, hogy a témával foglalkozó szerzők vagy egyáltalán nem voltak tekintettel az alapítólevél szórványaira, vagy ha mégis, akkor úgy használták fel azokat, hogy nem számoltak az irat interpolált voltával.

A negyedik alfejezet egy viszonylag újabb kutatási irányhoz kapcsolódik igen szorosan. Dolgozatom egészében figyeltem a szórványok latin nyelvű szöveggörnyezetére, de ebben a fejezetben kifejezetten erre helyeztem a hangsúlyt: a szórványoknak az oklevelek latin szövegébe történő beillesztését, különösképpen az alapítólevélben latinul, illetve latinizáló alakban szereplő neveket vettem vizsgálat alá.

A fejezet utolsó alfejezetében végül a garamszentbenedeki apátsági birtokok neveinek változástörténetével foglalkoztam egy speciális szempontot érvényesítve: e vizsgálat során ugyanis pusztán azokra a helynevekre voltam tekintettel, amelyek az *apát* főnévből alakultak. Ez a változásvizsgálat megmutatta, hogy a birtoklástörténeti mozzanatok erősen hatottak a helynévadásra, illetve a (természetes és hivatalos) helynévváltoztatásokra.

Doktori értekezésemet olyan munkának szántam, amely a nyelvtörténeti kutatások mellett a történettudomány, a diplomatika egyes kérdéseinek tisztázásához is fogódzókot nyújthat azáltal, hogy módszertani-elméleti szempontból mérlegeli egy kronológiai szempontból bizonytalan státusú oklevél forrásértékét és hasznosítási lehetőségeit.

SZŐKE MELINDA

Magyar Tudományos Akadémia – Debreceni Egyetem

Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport

PÁSZTOR ÉVA, Hajdúnánás határneveinek névrendszertani vizsgálata

Debreceni Egyetem, Magyar nyelvtudomány. Debrecen, 2013. 300 lap

Témavezető: TÓTH VALÉRIA. Opponensek: CSOMORTÁNI MAGDOLNA, RÁCZ ANITA

Védés: 2013. november 8.

1. A dolgozat témája, céljai, forrásai. A magyar névtudományban egy-egy szűkebb földrajzi egység (település, járás stb.) helynévkincsének a feltérképezése minden időszakban egyike volt a legkedveltebb kutatási céloknak. Egyes munkák csupán maguknak a helyneveknek az összegyűjtésére törekedtek, forrásanyagot szolgáltatva ezáltal az elméleti kutatásoknak, míg mások a módszeres elemzések révén általánosabb elméleti megállapításokhoz is eljutottak. A magyar helynévkutatásban lényegében minden korban ez a két irányvonal volt a meghatározó; sokkal jellemzőbb azonban, hogy a két szál a